

геометричних фігур з кольорового паперу, після чого приступала до аплікації, тобто заповнювала контур геометричними фігурами з подальшим їх наклеюванням. Кількість деталей у кожному наборі та їх конфігурація передбачали виникнення у процесі роботи проблемної ситуації, тому що одна з них не відповідала означеному контуру. Для вирішення цієї проблеми було необхідно розрізати одну з деталей навпіл. Наштовхнути дошкільника на такий спосіб вирішення проблеми мали ножиці, які з самого початку роботи знаходились на столі перед дитиною, але їх роль у вирішенні завдання не повідомлялась. Виконання даного завдання дало змогу визначити наявність і тривалість пошукових дій та вольові якості дитини.

Отже, вивчення рівня розвитку пізнавально-пошукової діяльності відбувалось в процесі розв'язання завдань проблемного характеру, заснованих на широкому використанні предметної діяльності, яка відповідала різним розділам «Програми навчання та виховання дітей дошкільного віку з вадами слуху». Аналіз отриманих результатів дав змогу визначити чотири рівня розвитку пізнавально-пошукової діяльності старших дошкільників зі зниженим слухом та охарактеризувати їх.

Література:

1. Переслени Л.И. Психодиагностический комплекс методик для определения уровня развития познавательной деятельности. — М.: Айрис, 2006. — 64 с.
2. Розанова Т.В. Познавательная деятельность глухих младших школьников. — М: Просвещение, 1977. — 96 с.

УДК: 376-056.264:811.161.2

Рецензент: Е.А. Данілавічюте,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

**АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ ПРО ДІЄСЛОВО В УЧНІВ 2-4
КЛАСІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

Г.В. Грибань

У статті висвітлено важливість проблеми формування знань про дієслово в учнів 2-4 класів з тяжкими порушеннями мовлення. Розкрита необхідність та значущість розробки методики формування знань про дієслово в учнів 2-4 класів з тяжкими порушеннями мовлення.

Ключові слова: тяжкі порушення мовлення, дієслово, предикат, українська мова.

Актуальность исследования проблемы формирования знаний о глаголе у учащихся 2-4 классов с тяжелыми нарушениями речи

В статье освещена важность проблемы формирования знаний о глаголе у учеников 2-4 классов с тяжёлыми нарушениями речи. Раскрыта необходимость и значимость разработки методики формирования знаний о глаголе у учеников 2-4 классов с тяжёлыми нарушениями речи.

Ключевые слова: тяжёлые нарушения речи, глагол, предикат, украинский язык.

The timeliness of verb knowledge formation at pupils of 2-4 classes with the severe speech disabilities problem research

The importance of a problem of verb knowledge formation at pupils of 2-4 classes with the severe speech disabilities is represented in the article. The necessity and significance of verb knowledge formation technique development at 2-4 classes pupils with the severe speech disabilities is determined.

Keywords: severe speech disabilities, verb, predicate, Ukrainian.

Пріоритетними напрямками модернізації початкової освіти, що спрямовані на різнобічні за змістом перетворення у навчально-виховній діяльності школи, є глибоке засвоєння мовних норм, формування мовленнєвих умінь і навичок, підвищення рівня культури українського мовлення.

Вирішення цієї проблеми є надзвичайно важливим завданням і в загальноосвітній школі для дітей з тяжкими

порушеннями мовлення (ТПМ), де одним з основних навчальних предметів є українська мова, рівень засвоєння якої значною мірою зумовлює якісне оволодіння іншими навчальними дисциплінами, розширює знання про оточуючу дійсність, підвищує рівень розвитку школярів. У процесі вивчення рідної мови у молодших школярів формуються спеціальні мовні знання, збагачується їхній словниковий запас, виробляються навички усного і писемного мовлення, реалізуються важливі розвивальні та виховні задачі (Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, М.Р. Львов, О.Я. Савченко, Н.Ф. Скрипченко, О.Н. Хорошковська та інші).

У дослідженнях останніх років вчені та практики відзначають статистичну тенденцію збільшення кількості дітей, які мають порушення розвитку, в тому числі і мовленнєві. Це ставить перед суспільством задачу їх підготовки до вільної комунікації. Проблема подолання мовленнєвих недоліків є однією із актуальних, як для спеціальної, так і для загальної методик навчання.

У загальноосвітніх школах для дітей з ТПМ об'єктивно існують специфічні утруднення в навчанні учнів рідної мови, особливо початкової ланки. Вони обумовлені, передусім, наявністю в школярів загального недорозвинення мовлення (ЗНМ), обмеженістю мовленнєвого досвіду, особливостями психічного розвитку (О.Л. Жильцова, Г.А. Каше, Р.Є. Левіна, М.А. Савченко, Є.Ф. Соботович, Л.Ф. Спірова, та інші).

Результати досліджень Л.Ф. Спірової, М.К. Шеремет, В.В. Тарасун, М.В. Шевченко, Е.А. Данілавічюте, Н.В. Чередніченко, В.О. Кондратенко та інших, які присвячені проблемам недорозвинення мовлення, засвідчили, що саме у дітей із ТПМ виникають значні труднощі при оволодінні програмовим матеріалом з рідної мови; підтвердили наявність у дітей із ЗНМ порушень усіх систем мови та підкреслили складність оволодіння такими школярами мовними закономірностями.

Водночас, науковцями (Л.С. Вавіна, Р.Є. Левіна, В.В. Тарасун, Є.Ф. Соботович та інші) встановлено, що рівень розвитку мовлення дітей з ТПМ значно нижчий у порівнянні

з їхніми однолітками без патології; можливості сприймання мовлення у таких школярів обмежені, гальмується процес засвоєння ними знань і набуття певних умінь та навичок.

Одним з основних навчальних предметів є українська мова, рівень засвоєння якої значною мірою зумовлює якісне оволодіння іншими навчальними дисциплінами, розширює знання про оточуючу дійсність, підвищує рівень розвитку школярів. У процесі вивчення рідної мови у молодших школярів формуються спеціальні мовні знання, збагачується їхній словниковий запас, виробляються навички усного і писемного мовлення, реалізуються важливі розвивальні та виховні завдання (Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, М.Р. Львов, О.Я. Савченко, Н.Ф. Скрипченко, О.Н. Хорошковська та інші).

Провідне значення предмету "Українська мова" – беззаперечний факт як в масовій, так і в загальноосвітній школі для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Важливість і відповідальність визначається ще й тим, що для учня з тяжкими порушеннями мовлення це не лише предмет, на якому розширюються й поглиблюються знання про мову, а й спосіб забезпечення вільного володіння українською мовою як засобом спілкування та пізнання, що є ключем для успішної самореалізації особистості.

Вступаючи до школи, дитина переходить до засвоєння мови і її елементів на принципово іншому – усвідомленому рівні, що потребує засвоєння складних лінгвістичних понять. Під час вивчення курсу "Українська мова", як шкільного предмету, у дитини починає формуватися свідоме ставлення до мовленнєвої дійсності. Це відбувається лише за умови спеціально організованого навчання. Його успішність пов'язують із загальним розвитком учнів, що відображається у вдосконаленні можливостей засвоювати ними теоретичні знання та прогресивних змінах їхнього розумового розвитку.

Основним завданням предмету "Українська мова" в початковій школі для дітей з тяжкими порушеннями мовлення є, по-перше, формування комунікативної компетенції, що передбачає оволодіння всіма видами

мовленнєвої діяльності, культурою мовлення; по-друге – мовної компетенції, що включає в себе необхідні елементи знань про систему мови, вміння та навички користування ними для досягнення орфографічної, пунктуаційної та мовленнєвої грамотності (Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко).

Програмою початкового курсу з української мови в загальноосвітній школі для дітей 2-4 класів з тяжкими порушеннями мовлення передбачено вивчення теоретичних знань з курсу рідної мови [5]. Цьому передують практичний рівень оволодіння граматику під час використання і сприймання мовлення оточуючих, що виявляється недостатньо сформованим у молодших школярів з ТПМ та потребує компенсації та розвитку.

Опанування знань з даного предмету здійснюється відповідно до чинних програм для 2-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, розроблених співробітниками лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (2005 р., 2006 р.) та відповідних підручників. На даний час надруковано першу частину підручника "Українська мова" для 2 класу загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, а незабаром вийде в світ друга частина. Вони відповідають сучасним науковим уявленням та тенденціям розвитку, створені з урахуванням структури та складності дефекту. Водночас, наявність різного базового порушення мовлення учнів 2-4 класів з тяжкими порушеннями мовлення, неоднаковий темп засвоєння пропонуваного знань, момент включення різних компенсаторних механізмів в процес становлення та розвитку мовленнєвої діяльності, а також практичний досвід доводять, що опанування знань з деяких тем є найбільш показовим у контексті прояву зазначених труднощів. До числа таких індикаторів можна віднести і теми, що передбачають вивчення дієслова.

Відповідно до чинних програм в школі для дітей з ТПМ вивчення дієслова, його форм, правопису та засвоєння знань про нього як частини мови в початкових класах передбачає

початковий етап на цьому шляху, що рівномірно розподіляється за класами.

Розглядаючи процес оволодіння дитиною словом в онтогенезі бачимо, що перші слова, хоч і спрямовані на предмет, залишаються нерозривно пов'язаними з дією, випливають з практичної діяльності та спілкування з дорослим [4]. Аналіз мовлення дитини 2-3 років з нормальним мовленнєвим розвитком свідчить, що дієслова використовуються частіше, ніж інші частини мови [3]. Роль дієслова у побудові висловлень визначальна. Тому дієслово і стає найцентральнішим членом речення.

Дієслово динамізує мовлення, організує синтаксичну структуру речень, створює умови для виникнення зв'язного мовлення. Дієслово за своїм лексичним значенням, багатством форм і синтаксичних можливостей є "однією із найбільш складних і найбільш містких граматичних категорій" (В. Виноградов), а також складає ядро предикативної лексики. З точки зору лінгвістики предикату відводиться центральна роль в організації синтаксичних одиниць, які є основою наступної комунікації. На основі розвитку предикативної функції мовлення формується внутрішнє мовлення і вміння викласти власні думки у розгорнутому висловлюванні.

Саме вивчення дієслова (дієслів) значною мірою просуває мовленнєвий розвиток учнів. Дієслово – багате, ємке за значенням, характеризується розвиненою багатозначністю. Різноманітність значень дієслова доповнюється розмаїттям прийменників, а також широким спектром його синтаксичних можливостей. Якщо звернутися до тлумачного словника, то знайдемо від трьох до десяти значень одного дієслова. Дієслово виражає дію, процеси, стани надає висловлюванню конкретності, динамічності, енергії.

Будучи однією з центральних частин мови, дієслово має активний характер валентного зв'язку. Центральність дієслова в системі частин мови зумовлена його найбільшим набором морфологічних категорій [1].

Своєю семантикою дієслово може зумовити від одного до семи іменників, а предикатні прикметники та прислівники – переважно один-два. Валентне оточення дієслів є генетично первинним, тоді як валентне оточення предикатних іменників – це трансформація дієслівного [2].

Формування знань про дієслово відбувається на уроках "Розвиток мовлення" та "Знання про мову. Мовленнєві уміння", які передбачають опрацювання дієслівної лексики як на практичному, так і теоретичному рівнях засвоєння. Практичний рівень володіння дієслівною лексикою зорієнтований на практичне засвоєння таких важливих лексикологічних понять: лексичне значення дієслова; вживання дієслів у прямому та переносному значеннях; вживання дієслів у кількох значеннях; дієслова близькі за значенням (синоніми) і дієслова з протилежним значенням (антоніми); найпоширеніші омоніми. Попереднє ознайомлення учнів з перерахованими вище лексикологічними поняттями служитиме лінгвістичною основою для розширення, узагальнення й систематизації лексичних уявлень і понять у ході роботи над дієсловом, як частиною мови, а також сприятиме формуванню лексико-граматичних та граматичних понять у їх функціональному вираженні.

Для навчання дитини з мовленнєвою патологією в школі важливим є як орієнтування дитини на значення слова так і на його звукову форму, на слово, як елемент мовної (мовленнєвої) дійсності.

В роботах ряду авторів відмічається, що у дітей з ТПМ спостерігається не лише обмежений словниковий запас, але й якісні особливості лексики. Словник дітей з недорозвитком мовлення характеризує недостатня сформованість смислового значення слів, які позначають дію. Маленький об'єм запасу слів, що позначають дії, затримує розвиток предикативної функції мовлення у дітей.

Аналіз мовленнєвої діяльності даної категорії дітей показує, що при спробі передати різні значення слів у учнів навіть III-IV класів виникають смислові заміни слів. Частіше

вони спостерігаються при вживанні дітьми дієслівної лексики.

Дієслова зазвичай є багатозначними словами і учні через обмеження своєї мовленнєвої практики не завжди бувають обізнані з нормами вживання їх в мовленні. Дієслова в складі словосполучень часто мають неправомірно широке значення і не конкретизують дію, яку здійснює предмет. Діти недостатньо розрізняють семантику близьких за значенням слів, не знають меж їх використання.

В учнів доволі часто спостерігаються помилки на заміни слів, що позначають дію. Основні серед них вказують на те, що процес виокремлення дії з наочної ситуації є для дитини складним завданням.

Отже, розмаїття смислового змісту слів, які позначають дії, засвоюються дітьми з великими труднощами і частіше помилково. Більшість дієслів використовується дітьми в мовленні не в тому значенні, в якому вони мають вживатися в даному контексті.

Можна виділити декілька груп помилок:

1) випадки заміни дієслів іншими дієсловами, далекими за значенням;

2) заміни одного дієслова іншим, близьким за значенням, проте відмінним за складом.

Недостатньо сформованою є здатність називати семантично протиставні поняття. Відбір семантично близьких дієслів ускладнений тим, що діти недостатньо диференціюють, розрізняють близькі за змістом слова. Синоніми, які вживає дитина з мовленнєвим недорозвитком, не виконують своєї функції уточнення та заміщення слів, семантично пов'язаних між собою.

Результати виконання завдань попередньої діагностики стану сформованості знань про дієслово в учнів підготовчого класу з тяжкими порушеннями мовлення показали наступні особливості у розвитку лексико-семантичної сторони мовлення (на матеріалі дієслівної лексики):

– труднощі співвіднесення слова із зображенням дії, неадекватне використання дієслова відповідно до його значення;

- порушення засвоєння багатозначності дієслів;
- значні труднощі в розумінні переносного значення дієслова;
- недоліки у засвоєнні значень словотворчих афіксів;
- домінування простих типів асоціативних зв'язків між словами, що вказує на недостатню сформованість лексичної системності.

Усе вищевикладене призводить до необхідності розробки та впровадження якісно нових та ефективних методів корекційно-попереджувального та розвивального навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення, що мають враховувати сучасні наукові знання про звичайний та дизонтогенетичний розвиток. Сучасний рівень розвитку вимагає, з одного боку, широкого втілення результатів наукових досліджень у практику, а з іншого боку, систематизації багатого досвіду практичних працівників спеціальних закладів і узагальнення широкого досвіду, який накопичується під час корекційно-навчальної роботи.

Проблема формування знань про дієслово в учнів 2-4 класів з тяжкими порушеннями мовлення потребує уваги не лише вчителя-логопеда, а і з боку вчителя. Це означає, що важливим є вдале поєднання методик викладання рідної мови та логопедичних.

Усе вищенаведене підводить до висновку про те, що існує гостра потреба у розробці методики формування знань про дієслово в учнів 2-4 класів з тяжкими порушеннями мовлення, яка будувалася б із врахуванням психолінгвістичного підходу, що передбачає дослідження готовності всіх психічних процесів до вивчення та переходу на лінгвістичний (теоретичний) рівень засвоєння дієслова та базувалася б на врахуванні психологічних механізмів наявних первинних порушень. Зважаючи на те, що дієслово – це, в першу чергу, форма усвідомлення та узагальнення дії, отже формування знань про нього забезпечить перехід учнів на якісно новий, словесно – логічний рівень мислення. Це є актуальним та необхідним для дітей з мовленнєвими вадами,

психофізіологічна природа розвитку мовлення яких не відповідає класичному онтогенезу.

Література:

1. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. — К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. — 400 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Вихованець І.Р. — К.: Либідь, 1989. — 236 с.
3. Гербова В.В. Понимание, называние и использование глаголов/ Гербова В.В. // Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста. — М., 2000.
4. Эльконин Д.Б. Развитие речи в дошкольном возрасте / Эльконин Д.Б. — М., 1958.
5. Програми для 2-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Частина 1 / Тищенко В.В., Данілавічюте Е.А., Гаврилова Н.С. / За ред. М.К. Шеремет — К.: Неопалима купина, 2006. — 360 с.

УДК: 376.36:37.015.3

Рецензент: Л.І. Трофименко,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

РОЗВИТОК ФОНЕМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ В КОНТЕКСТІ
ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ «СКЛАД СЛОВА» МОЛОДШИМИ
ШКОЛЯРАМИ З ТПМ

О.М. Гриненко

У статті показано доцільність використання вправ для розвитку у молодших школярів із ТПМ фонематичного аналізу під час вивчення розділу „Будова слова” на уроках української мови.